

Ha Szókratész ma élne, azt mondhatná, hogy „önmagad megismerésének útja kommunikációid megismerésén keresztül vezet“. Sőt még valószínűleg azt is hozzáfűzné, hogy a jelek tömegtermelésének körülményei közepette a vizsgálat nélkül hagyott kultúra talán arra sem méltó, hogy életben maradjon.

GEORGE GERBNER

LEHETETLEN NEM KOMMUNIKÁLNI

Két idegent ültetnek egymással szemben egy szobában, és felszólítják őket, hogy „ne beszéljenek, és semmi módon ne kommunikáljanak“. Személyközi „tesztelés“ indul, melynek azonban csak egy kis része zajlik tudatosan. Hogyan reagáljak a másik emberre? Néma, de folyamatos viselkedésére? Vajon megérti-e fürkésző tekintetemet? Testtartása feszültségről árulkodik-e? Neki is kellemetlen-e, hogy szembeültették velem? S ha fokozatosan elengedi magát, ezzel azt jelzi-e, hogy elfogad vagy azt, hogy nem létező tárgynak tekint?

(PAUL WATZLAWICK — DAVET BEAVIN — DON JACKSON:). A kommunikáció két axiómája.

A kommunikáció és hiánya

Az ember kialakulása, a társadalom, majd az egyén létrejötté többek között annak is eredménye, hogy megteremtődik az információ közlésének, továbbításának és felfogásának fajspecifikus módja. Ahogy a középkor filozófusai mondták: az ember „olvasni tudja a természet könyvét“, értekezni képes embertársával, és végül ezek alapján meg tudja ismerni önmagát is. Az ember keletkezése elválaszthatatlan az információ közlésére, továbbítására, felfogására és tárolására alkalmas szervek kialakulásától, ugyanakkor szorosan összefügg a társadalom létrejöttével is. Ez utóbbi az egyén lelki képességeit jóval meghaladó hatásfokkal szervezi meg az információ elosztását, kialakítja a társadalom kommunikációs és szimbolikus viszonyait.

A társadalomban számos tudatforma és intézmény rendelkezik kommunikációs funkcióval, ami azt jelenti, hogy valamilyen tényező viszonylatában kommunikációs adóként vagy vevőként működhet. Az átvitt információ típusának megfelelően rendkívül sok átviteli mechanizmus és információszervezési mód alakul ki; ezek időben együtt léteznek és történelmileg egymásra épülnek, emiatt a történelem a kommunikáció története is.

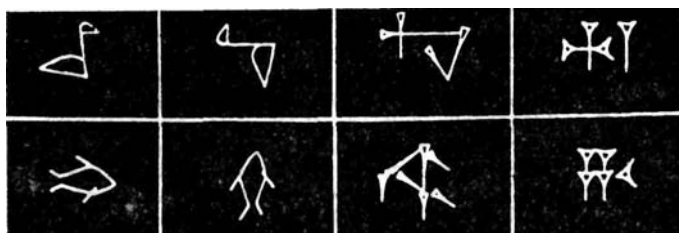
„RÉGI VÁROS“

A kommunikáció hordozói bizonyos jelrendszerek (lehetnek anyagiak is, eszemeiek is — a használt jel típusának megfelelően), amelyek rögzíthetőségük miatt szintén történelmi és funkcionális kapcsolatokba kerülnek egymással, következőképpen a kommunikáció történetét annak tárgyi oldaláról a szimbolikus viszonyok fejlődése történetének is tekinthetjük. Az ember legalapvetőbb kommunikációs és szimbolikus eszköze a nyelv (és sajátosan: az anyanyelve), amelyben a társadalmi kommunikáció és a jelrendszerek evolúciója is kifejeződik. Ezért írhatta Ludwig Wittgenstein: „Olybá vehetjük, mintha egy régi város lenne a nyelvünk: utcácskák és terek, régi és új házak összeviassasága, és a házakat át is építették a különböző korokban; de az egészet az új elővárosok veszik körül, ahol szabályosak az utcák és egyformák a házak.“

Nyelvünk alapvető kommunikációs és szimbolikus eszköz-mivolta nemcsak azt jelenti, hogy az összes többi kommunikációs módozatok és szimbolikus eszközök természetes alapja és a kommunikáció történelmi folytonosságának a letéteményese, hanem azt is, hogy az (etnikai, nemzeti) önazonosság (identitás) biztosítója is. Egy nyelv mindig a lét bensőséges szervességében kapcsolódik össze azzal a közösséggel, amelynek nyelve, a nyelvközösség alapvető szerve a belső (és esetenként külső) kommunikációra; a nyelv a közösség pszichológiájának és kultúrájának hordozója, a közösség egyéneit és egészét tekintve egyaránt. Az identitás (következőképpen a közösség) akkor szűnik meg, ha a nyelvközösség megszűnt. Mindezek miatt a nyelv a kommunikáció mélységbeni (történelmi és identitásbeli), hordozója és mintája.

KÓDOK ÉS CSATORNÁK „SZAKÉRTŐI“

A kommunikáció történelmi fejlődése során kialakultak a meghatározott társadalmi funkciókhoz kapcsolódó kommunikációs módozatok, ezek összességét a kommunikáció vízszintes szerkezetének tekinthetjük. Létrejöttük alapja legszélesebb értelemben a társadalmi újratermelés és megismerés, amelynek folyamatában először a különböző technológiai nyelvek alakulnak ki, majd a munkamegosztás rendszerében ezek rendszerezett és használatos technológiai szövegekként intézményesülnek (pl. a pástorkodás, földművelés, kereskedelem, a hadviselés nyelvezetei). Minden sajátos társadalmi tevékenység megfelelő kommunikációs módozatokat (főként kódokat) hoz létre, ezek pedig a munkamegosztáshoz tartozó kommunikációs viszonyokként léteznek. A társadalom mint társadalomnak a megszervezése — a társadalmi, vallási és állami-

A sumér ékírás kialakulása

politikai intézmények révén — létrehozta azokat a testületeket, amelyeknek sajátos funkciójává válik az információ tárolása, szervezése (ilyen volt kezdetben például a papság, írtnokság). Ez a funkció pedig — amint Durkheim, Max Weber és nyomukban Pierre Bourdieu rámutatott —, elvezet az információval, a kommunikációval kapcsolatos tevékenységek különválásához és egy olyan társadalmi réteg kialakulásához, amelyet sajátos érdekek fűznek a kommunikáció szervezéséhez és ellenőrzéséhez. Ez az „értelmi-ségi“ funkciókkal rendelkező réteg ennek megfelelően átalakítja a társadalom kommunikációs viszonyait, tökéletesíti a kommunikációs kódokat és csatornákat, ugyanakkor pedig szervezni, irányítani és elrejtetni, manipulálni is képes azokat. E tevékenység folytán (mely társadalmi és hatalmi szükségleteket egyaránt kielégíthet) válnak ki a mítoszok és a vallás rituális és kultikus kódrendszerei közül a tudomány és művészet kódjai (az „objektív“ és „szubjektív“ esztétikai kódok), valamint az információ érdekalapú megszervezésének módja, az ideológiai kód. Ezek a kódok a társadalmi megkülönböztető használatban egymástól szigorúan elkülöníthetőkké válnak, és a társadalmi kommunikáció külön szintjein és funkciói szerint működnek, jóllehet egymással szerves kapcsolatokban.

INFORMÁCIÓK

A tevékenységek rendszerében e kódok anyagilag is kifejeződnek, és pedig a hiedelmek, a szokások, az öltözködés, az építkezés, a települési rendszer információs kódjaiként, úgyhogy aligha van a társadalmi lét anyagi valóságának olyan eleme, amely közvetett vagy közvetlen formában ne hordozna kommunikációs funkciót is: a művészeti termékekből nemcsak esztétikai, hanem történelmi információt is nyerünk (stílusorszak), a hagyományos viseletből meg tudjuk állapítani az etnikai, társadalmi és táji hovatarozást stb. E kódok rendszeresen meghatározzák egy kultúra adott történelmi korszakban létező arculatát, sajátos használatuk pedig különböző szubkultúrákat. A kultúrkörök, kultúrák, és szubkultúrák érintkezése a működő kódok kölcsönös lefordíthatóságán alapszik.

„NÉVTELEN VEVŐ“

A társadalom anyagi viszonyainak fejlődése a kultúra funkciójának a megváltozása egyben a hagyományos (főként a szemtől-szemben típusú) kommunikációs helyzetek háttérbe szorulásához vezet. Már a könyvnyomtatás, a távközlés, valamint a polgári társadalmak központosítása (hogy csak a legkiemelkedőbb mozzanatokat jelezzük) is azt eredményezte, hogy a kommunikációs vevő, az ember „névtelenné“ vált, a technológia későbbi fejlődése pedig mindinkább elmélyítette ezt a folyamatot. A kommunikáció alanyának helyét az osztársadalmi kommunikációban a kommunikációs ipar tárgya foglalta el, és kialakult az ún. tömegkommunikációs helyzet. A tömegkommunikáció társadalmi elterjedésének legfőbb hatása a befogadók informacionális egyneműsítése, annak alapján, hogy a mass media **mindenkinek ugyanazt** a (tartalmában és struktúrájában azonos) információt közvetíti. A társadalom informacionális egyneműsége más (főként politikai) tényezőkkel

Italiám, Italiám clavi Achates, midőn a levélhordó leveledet kezembe nyújtá. Ez vala első tudósításom, mit ott-honról vehettem, s azért igen kedves előttem. Nyakára szerettem volna borulni a levélhordónak, ki boldog tudatlanságában nem tudná, mily alamizsnát nyújt két mankón járó szívemnek, nem tudná, mondom, mert leveledet oly részvétlen arccal adta kezembe, mintha egy felkiáltó- s nyug-jelekkkel tölt szerelemlevélkét hozott volna számomra. Igaz, formája piciny volt, mint a szerelmes leveleké, peccéte sárga, mint féltő szeretőé, címe is francia volt, s így mint látod, külsője hasonló egy siegwarthi vagy wertheri levélhez, min haragudtam is. Hogy küldheted barátod nagy kincseit ily kis alakban? Igaz, postamestereink csak nagy levelekben keresnek titkokat, ezeket tartják ragályosoknak, kicsinyekkel nem bajlódnak, s jobbadán szerelmes toll irkáinak nézik; miktől tudják, sem kormányra, sem mesterségükre veszély nem hárulhat. Azért gyakortább példa, hogy postáinkon nagy levelek törettek fel, hogy nagyok vesztek, nem tudni, mily enyészet örvényébe, mint kicsinyek.

(ORMOS ZSIGMOND:

Szabadelmű levelek vagy demokrat lapdacsok aristokrat görös ellen)

Azt, hogy az arc a lélek tükre, eddig is tudtuk. Amit ezután kell megtanulnunk az az, hogy a tükör néha fontosabb, mint amit tükröznie kellene: az arcjáték mások számára való jelentése a lélek minden belső cifrázatánál gazdagabb.

UMBERTO ECO

Filmkockák korabeli filmből

együtt főleg a társadalmi nyilvánosság szerkezetét változtatja meg, elsősorban azért, hogy megszünteti annak információs tagoltságát.

Ugyanakkor a különböző kommunikációs jelhasználati kódok társadalmi elterjedtsége egyre nagyobb fokú, elsősorban a munkamegosztás további differenciálódásából származó technikai kódok növekvő száma miatt. A tanulásra, a szocializációra egyre inkább az nyomja rá a bélyegét, hogy az alannak a felnőttkor eléréséig (és azon túl is) a jelrendszerek és kódok sokaságát kell elsajátítania, később pedig a tevékenységek rendszerében azokat kielégítően kell alkalmaznia. De a mindennapi élet tevékenységrendszerében is növekvő a kódrendszerek bonyolultsági foka: az említetteken kívül a művészetek kifejezési pluralizmusa, a társadalmi információt másodlagosan kodifikáló ideológiai és politikai kódok egyre nagyobb kommunikatív hozzáértést követelnek. Mindezt pedig egy olyan rendszerben, amelyre elsősorban a hagyományos kultúra kommunikációs egységének a megszűnése jellemző. Ez utóbbi kommunikációs rendszerének ugyanis az volt a tulajdonsága, hogy benne minden üzenet képzése csak egy kódnak megfelelően, kijelölt csatornán történhetett, és szigorú szabályok és elvek biztosították egyféle értelmezését. A mai társadalom kommunikációs rendszerében elsősorban a mindennapi élet egysége vette át ezt a funkciót, az egyén mindennapi élettevékenysége ugyanis egy olyan — viszonylag kiegyensúlyozott — kommunikációs rendszerként működik, amely a tevékenységhez kapcsolódó technikai és kommunikatív hozzáértés, érdekek és értékek révén az össztársadalmi kommunikációhoz viszonyítva erőteljes válogató mechanizmusként működik.

KOMMUNIKÁCIÓS „SZAKADÉKOK“

Össztársadalmi szinten a szimbolikus rendszerek számának növekedése és egymásra hatásuk rendkívül súlyos kommunikációs zavarokhoz vezethet, és ha a történelmet csak a kommunikáció folyamatosságának történeteként fogjuk fel — torzítunk, az ugyanis a kommunikáció megszakítottságának története is. A Babel típusú kommunikációs zavar természetesen aligha képzelhető el, hiszen a társadalomnak védekezési mechanizmusa vannak, ám mindig léteznek vagy létezhetnek olyan csoportok, amelyek nem tudnak vagy nem akarnak kommunikálni, egy társadalomban mindig léteznek egymásra lefordíthatatlan kódok és kizáró csatornák. A kommunikációs zavar, a kommunikáció hiánya nem terjedhet túl egy adott optimális határon, például egy igen fontos kommunikációs viszonyra, a társadalom és hatalom kommunikációjára nézve elmondható, hogy a kettő között nem jöhet létre intézményes kommunikációs „szakadék“ (mint ahogy a polgári forradalom előtt Franciaország főrendjei és a társadalom között kialakult). Tulajdonképpen ez a felismerés konkretizálódik abban a kommunikációs politikában, amely ugyancsak a nagy francia forradalom vívmánya, hogy a társadalmi és hatalmi kommunikációs viszonyokat azonosokká kell tenni. Ennek természetesen több módja van: a tulajdonképpen — a demokratikus intézmények által biztosított nyilvánosság révén kommunikációs helyzetbe hozni a hatalmat és társadalmat, vagy lehetséges csak az állami szimbólumokat és politikai jelszavakat forgalmazó bürokráciát hozni kommunikációs egyeduralgó helyzetbe (ez a lehetőség technikailag — a kommunikációs eszközök monopóliuma révén — amúgy is adott). Ehhez hasonló kommunikációs viszony a reklámpropagandát használó mechanizmus is.

A kommunikáció demokratizmusa (amelyben az egyén vagy közösség egyaránt lehet adó és vevő, használhatja a különböző kommunikációs csatornákat és kódokat) nem küszöbölhet ki bizonyos kommunikációs zavarokat, de megváltoztathatja a szükséges javak helyett reklámot, tevékenység helyett jelszavakat, kultúra helyett jelmondatot és audiovizuális bővítet fogyasztó ember szomorú antropológiáját.

EGYED PÉTER